

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXX (3/2023)

nadesłany: 16.11.2023 r. – przyjęty: 8.12.2023 r.

Albert TERELAK*
Sebastian KOŁODZIEJCZAK**

Etyczne aspekty badań społecznych – *casus* badań nad przemocą domową wobec dzieci i młodzieży

**Ethical aspects of social research – the case of research on domestic violence
against children and young people**

Abstrakt

Cel. Piśmiennictwo na temat zjawiska przemocy domowej pozwala dostrzec znaczące rozbieżności w jego przedstawianej w badaniach skali (nawet kilkadziesiąt punktów procentowych). Sytuacja taka prowadzi do szeregu problemów natury zarówno teoretycznej, jak i praktycznej, sprowadzających się w głównej mierze do zagadnień diagnozowania

* **e-mail:** albert.terelak@usz.edu.pl

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Humanistyczny, Instytut Socjologii, Krakowska 71,
71-017 Szczecin, Polska

University of Szczecin, Faculty of Humanities, Institute of Sociology, Krakowska 71,
71-017 Szczecin, Poland

ORCID: 0000-0003-2033-6946

** **e-mail:** sebastian.kolodziejczak@usz.edu.pl

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Humanistyczny, Instytut Socjologii, Krakowska 71,
71-017 Szczecin, Polska

University of Szczecin, Faculty of Humanities, Institute of Sociology, Krakowska 71,
71-017 Szczecin, Poland

ORCID: 0000-0002-3642-6295

zjawiska. Artykuł omawia trzy typy czynników tych różnicowań: metodologiczne (różnice procedur badawczych), kulturowe (różnice sposobów rozumienia zjawisk w poszczególnych społeczeństwach) oraz etyczne (normatywy realizacji badań naukowych), przy czym pogłębione rozważania skoncentrowane zostały na znaczeniu zmian etycznych reguł prowadzenia badań z udziałem ludzi.

Materiały i metody. Autorzy korzystając z przykładu realizowanych przez siebie badań nad zjawiskiem przemocy domowej wobec dzieci i młodzieży szkolnej (kwestionariuszowe wywiady audytoryjne w próbach badawczych dla wybranych gmin Pomorza Zachodniego), podejmują problem wpływu zmieniających się wymogów etycznych dla badań socjologicznych na uzyskiwane wyniki. Porównują oni wyniki badań zrealizowanych w oparciu o odmienne regulacje dotyczące prowadzenia badań w szkołach.

Wyniki i wnioski. Komparatywne ujęcie wyników badań realizowanych tą samą metodologią, lecz przy zmieniających się wymogach procedur etycznych realizacji badań, ujawniają sięgającą 17,3% różnicę w ogólnym ujęciu skali przemocy doświadczanej ze strony bliskich oraz nawet 23% różnicy pod względem – z jej strony najczęściej doświadczanej, a z drugiej szczególnie trudnej do badania – przemocy psychicznej. W obliczu potrzeb poznawczych związanych z możliwie precyzyjnym obrazowaniem problemów społecznych oraz wobec konieczności ich obrazowania w sposób zgodny z kanonem wymogów etycznych dobrą praktyką okazuje się powoływanie gremiów kompetentnych w zakresie optymalizacji projektów badawczych. Autorzy dzielą się doświadczeniem związanym z powoływaniem i funkcjonowaniem komisji etyki badań naukowych w ich macierzystej jednostce.

Słowa kluczowe: przemoc domowa, badania porównawcze, etyka badań społecznych, metodologia nauk społecznych, komisja etyki badań.

Abstract

Aim. The literature on domestic violence makes it possible to perceive significant discrepancies in its presented scale, on the basis of the studies described (even several dozen percentage points). Such a situation leads to a number of problems of both a theoretical and a practical nature, which mainly come down to issues of diagnosing the phenomenon. The article presents three types of these differences: methodological (research procedures), cultural (ways of understanding phenomena) and ethical (norms of implementing scientific research), with deeper considerations focused on the importance of changes in the ethical rules of conducting research for the depiction of phenomena.

Materials and methods. The authors use the example of their own research on domestic violence against minors (questionnaire auditory interviews in research samples for selected municipalities of Western Pomerania) to address the issue of the impact of ethical requirements for sociological research on the results obtained.

Results and conclusion. A comparative view of the results of surveys carried out using the same methodology, but with the changing requirements of the ethical procedures, reveal a difference of up to 17.3% in terms of the overall scale of domestic violence, and up to 23% in terms of experiencing psychological violence. Faced with the cognitive needs of depicting social problems as accurately as possible, and the need to depict them in a manner consistent with the canon of ethical requirements, it turns out to be good practice to set up competent boards to optimise research projects. The authors share their experience of setting up and operating research ethics committees at their home university.

Keywords: comparative study, methodology of social sciences, domestic violence, ethics of social research, research ethics committee.

Przemoc domowa jest coraz powszechniej postrzegana jako znaczący problem społeczny. Z tego powodu zjawisko to budzi zainteresowanie badaczy i praktyków społecznych oraz organizacji takich jak World Health Organization, United Nations i innych (Brownell, 2015; Grunfeld, Larsson, Mackay, Hotch, 1996; Krug, Mercy, Dahlberg, Zwi, 2002; *Human rights...*, 2010; Podnieks, Anetzberger, Wilson, Teaster, Wangmo, 2010; *WHO multi-country...*, 2005; *Global status report...*, 2014).

W Polsce zainteresowanie tą problematyką rośnie od ostatniego dziesięciolecia XX w. (Halicka, 2014; Śniegulska, 2016), przy czym pierwotnie prowadzono raczej badania przekrojowe, dotyczące skali występowania zjawiska jako takiego (*Przemoc i konflikty...*, 2005; Korzeniowski, 2009; Korzeniowski, Radkiewicz, 2015; *Diagnoza dotycząca...*, 2011; *Diagnoza zjawiska przemocy...*, 2010), dopiero później uwaga badaczy została skierowana ku poszczególnym kategoriom społecznym, takim jak dzieci czy osoby starsze (Mossakowska, Więcek, Błędowski, 2012; Terelak, Kołodziejczak, Balsa, 2019; Tobiasz-Adamczyk, 2010).

Wartym podkreślenia aspektem prowadzonych badań, przy rosnącej liczbie realizowanych projektów, są duże rozbieżności uzyskiwanych wyników w zakresie skali występowania przemocy domowej wobec osób należących do określonych kategorii społecznych. W licznych pozycjach literatury przedmiotu można znaleźć szacunki skali przemocy między partnerami (*intimate partner violence – IPV*) w przedziale 1–71% (Chan, Chen, Chen, 2021). Występowanie przemocy domowej wobec osób starszych szacuje się natomiast jako 3,2–27,5% (Williams, Davis, Acierno, 2017), a nawet 74% (Pickering, Yefimova, Maxwell, 2019). Skala przemocy domowej wobec dzieci szacowana jest z kolei w badaniach od 2–4% do 70–90% (Gumowska, 2017). Tak znaczne rozbieżności mogą brać się: 1) z różnic kulturowych dotyczących zbiorowości, w których badania są realizowane; 2) z odmienności stosowanych podejść metodologicznych

lub 3) ze zmieniających się wymogów etycznych dotyczących prowadzenia badań z udziałem ludzi, a w szczególności z udziałem dzieci i młodzieży.

Różnice kulturowe

Rozbieżności w uzyskiwanych wynikach badań dotyczących skali przemocy domowej, mogące wynikać z różnic kulturowych, dotyczą artykułów i opracowań, w których przytacza się wyniki badań pochodzących z różnych krajów, a często również z różnych szerokości geograficznych (Armour, Sleath, 2014; Chane, Adamek, 2015; Chan i in., 2021; Jewkes, Levin, Penn-Kekana, 2002; Syukriani i in., 2022; Tittlová, 2018). Przykładowo biorąc pod uwagę badania nad przemocą domową wobec samych tylko kobiet, odsetek kobiet, które kiedykolwiek były ofiarą fizycznej napaści ze strony intymnego partnera, różni się w poszczególnych krajach. W Kanadzie w 2009 r. było to 1,3%, w Szwecji w 2012 r. – 2,2%, w Polsce w 2012 r. – 2%, w Niemczech w 2014 r. – 3%, na Węgrzech w 2014 r. – 6%, w Turcji w 2014 r. – 11%, w Zimbabwie w 2015 r. – 19,9%, w Mozambiku w 2011 r. – 27,7%, w Ugandzie w 2011 r. – 34,6%, w Rwandzie w 2010 r. – 44,3%, w Afganistanie w 2015 r. – 46,1%, a w Bangladeszu w roku 2011 odnotowano 50,7% kobiet doświadczających przemocy fizycznej lub seksualnej ze strony intymnego partnera (*Gender Statistics...*, 2016). Dane te, gromadzone przez departament analiz statystycznych ONZ, pochodzą z badań realizowanych różnymi metodami i w różnych latach, lecz pokazują duże zróżnicowanie między poszczególnymi krajami (nie we wszystkich krajach dane takie są gromadzone, ONZ podaje wyniki z 89 państw). Jeśli zagregować dane z poszczególnych krajów według regionów geograficznych, to licząc podstawowe miary tendencji centralnej, można zaobserwować wyraźne różnice między natężeniem występowania przemocy wobec kobiet w relacjach z intymnymi partnerami. W wymiarze wartości średnich udziałów procentowych kobiet doświadczających IPV najrzadziej wykrywane są w ten sposób kobiety zamieszkujące kraje Ameryki Północnej (3,95%), natomiast najczęściej mieszkanki krajów Oceanii – 28,87%. Dane w tym zakresie przedstawia poniższe zestawienie.

Tabela 1

Miary opisu statystycznego dla udziałów kobiet doświadczających fizycznej i/lub seksualnej przemocy domowej ze strony aktualnego lub byłego intymnego partnera (IPV) w czasie 12 miesięcy poprzedzających badanie z podziałem na regiony geograficzne

Afryka	N	Ważne	41
		Braki danych	0
Średnia			25,505
Mediana			26,300

		Dominanta	36,8
		Odchylenie standardowe	10,8170
		Rozstęp	40,1
Ameryka Płd.	N	Ważne	4
		Braki danych	0
		Średnia	19,725
		Mediana	14,700
		Dominanta	12,1
		Odchylenie standardowe	11,8480
		Rozstęp	25,3
	Ameryka Płn.	N	Ważne
Braki danych			0
		Średnia	3,950
		Mediana	3,950
		Dominanta	1,3
		Odchylenie standardowe	3,7477
		Rozstęp	5,3
Ameryka Śrd.		N	Ważne
	Braki danych		0
		Średnia	12,071
		Mediana	10,650
		Dominanta	7,7
		Odchylenie standardowe	4,1975
		Rozstęp	13,0
	Azja	N	Ważne
Braki danych			0
		Średnia	16,863
		Mediana	12,600
		Dominanta	15,2
		Odchylenie standardowe	13,7210
		Rozstęp	49,8
Europa		N	Ważne
	Braki danych		0
		Średnia	4,955
		Mediana	4,000

	Dominanta		6,0
	Odchylenie standardowe		3,2980
	Rozstęp		13,5
Oceania	N	Ważne	4
		Braki danych	0
	Średnia		28,875
	Mediana		24,850
	Dominanta		24,0
	Odchylenie standardowe		8,6268
	Rozstęp		17,8

Podane wartości policzone zostały z procentowych udziałów podanych w badaniach, gromadzonych przez departament analiz statystycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych. *Źródło:* Badanie własne na podstawie *Gender Statistics*, 2016.

Wyniki badań opublikowane w Australii w 2004 r. pokazują, że wskaźnik wiktyzacji kobiet wśród rdzennych mieszkańców kontynentu może być 40 razy większy niż wśród kobiet niebędących rdzennymi mieszkańcami (Mitchell, 2011).

Różnice metodologiczne

Odmienności w zakresie zastosowanych rozwiązań metodologicznych (ten kontekst można dostrzec zresztą również w badaniach realizowanych w różnych kulturach) występują w wielu realizowanych projektach badawczych. Rozbieżności te dotyczą z jednej strony sposobu definiowania i typologizacji przemocy domowej oraz jej form, z drugiej zaś – sposobów operacjonalizacji w postaci doboru różnorodnych wskaźników. Dla przykładu – od dawna na świecie bada się formy przemocy domowej (Dutton, Goodman, Bennett, 1999), przy czym stosuje się wiele ich podziałów: od dychotomicznego, wyróżniającego przemoc psychiczną (psychiczno-emocjonalną) oraz fizyczną, również zawierającą nadużycia o charakterze seksualnym (Flury, Nyberg, Riecher-Rössler, 2010), po bardziej rozbudowane kategoryzacje, jak np.: przemoc fizyczna, przemoc psychiczna, przemoc seksualna, zaniedbanie fizyczne, zaniedbanie psychiczne i naruszanie praw osoby (Brownell, 2015, 2016). W aspekcie operacjonalizacji dobrą praktyką jest z kolei dobór wskaźników rozumianych jako akty (działania lub zaniechania) poszczególnych form przemocy (przemoc fizyczna, przemoc, psychiczna, przemoc ekonomiczna, przemoc seksualna, zaniedbania, nadopiekuńczość). Dobór wskaźników do jasno zdefiniowanych form przemocy posiada ten niezaprzeczalny walor, iż wyniki

badan uzyskiwanych przez różnych badaczy są porównywalne, dzięki temu możliwa staje się względnie precyzyjna charakterystyka struktury zjawiska przemocy domowej rozumianej jako różne jej formy, a nie tylko akty. Zdarza się jednak, że badacze nie definiują form przemocy, stosując jedynie wskaźniki – akty przemocy. Przykładowo w obszernych badaniach charakteryzujących sytuację osób starszych w Polsce, w części odnoszącej się do doświadczeń seniorów związanych z przemocą domową, wyróżniono nie jej formy, lecz dziewięć aktów – zachowań sprawców wobec ofiar (Mossakowska i in., 2012). Podejście takie w ograniczonym stopniu sprzyja obrazowaniu struktury zjawiska oraz jego pogłębionemu oglądowi (tu najlepsze rezultaty daje zastosowanie metodologii badań jakościowych), a dodatkowo w literaturze przedmiotu można znaleźć stosunkowo niewiele przykładów skal do badania poziomu zjawiska (Marshall, 1992b, 1992a). Szczególnie trudne jest porównywanie wyników badań opartych na metodologii nieformułującej definicji form przemocy, a jedynie bazującej na aktach (zachowaniach, zaniechaniach), z wynikami badań, w których wskaźniki dobierane były do poszczególnych form przemocy, tworząc w ten sposób kaskadową strukturę zjawiska (akt przemocy – forma przemocy – zjawisko przemocy). Pozwala to charakteryzować zjawisko zarówno z poziomu konkretnych aktów zachowań jednych członków rodzin wobec drugich, jak i z poziomu pozwalającego na bardziej uogólnioną charakterystykę (przemoc fizyczna, przemoc psychiczna itp.).

Przykładowo polskie badania nad przemocą domową wobec seniorów przedstawiają zróżnicowane wyniki dotyczące skali – od 5% do ponad 40% rodzin dotkniętych tym problemem (Wiśniewski, Kędzióra-Kornatowska, Ślusarz, Filipiska, 2020) oraz problemem rozumienia form przemocy doświadczanej przez jej ofiary. Należy stwierdzić, że choć były w Polsce realizowane badania nad przemocą wobec osób starszych, to przemoc doświadczana w środowisku domowym nie stanowiła głównego celu badawczego. Ponadto badania te nie zawierały szczegółowego odniesienia do płci osób starszych – ofiar przemocy domowej (Halicka, Halicki, Ślusarczyk, 2012, ss. 57–61), co dodatkowo utrudnia obrazowanie zjawiska i porównywanie wyników badań z wynikami uzyskanymi przez innych badaczy. Wspomnieć należy, że niedawno zostało ukończone (w latach 2016–2020) drugie badanie PolSenior, przeprowadzone w ramach Narodowego Programu Zdrowia (Bandosz, Zagożdżon, 2021). Podobnie jak w pierwszej edycji badania PolSenior, przemoc domowa omówiona została tam w sposób zbiorczy, stanowiąc jedną z kategorii przemocy wobec osób starszych, doświadczanej ze strony członków rodziny oraz innych osób (Błędowski, Grodzicki, Mossakowska, Zdrojewski, 2021, ss. 963–977; Mossakowska i in., 2012). Jeszcze większe rozbieżności odnotowywane są w wymiarze skali przemocy domowej wobec dzieci i młodzieży. Analiza współczesnego piśmiennictwa w tym zakresie pokazuje zróżnicowanie podejść metodologicznych oraz znaczące rozbieżności w skali zjawiska, która szacowana jest od 2–4% do 70–90% (Gumowska, 2017, s. 88).

Autorzy niniejszego artykułu od kilku lat prowadzą badania nad skalą przemocy domowej. Koncepcja badawcza zakłada uczestnictwo uczniów szkół podstawowych i średnich. W trakcie wywiadu audytoryjnego respondenci są proszeni o wskazanie czy i jak często, w ciągu półrocza poprzedzającego badanie oraz ewentualnie dawniej, doświadczali ze strony członków swych rodzin określonych przykładów działań reprezentujących poszczególne formy przemocy wyrażone we wskaźnikach dobranych na podstawie wcześniejszych badań jakościowych (*individual in-depth interviews* oraz *focus group interviews*), a także testów ilościowych przedstawionych w poniższym zestawieniu.

Tabela 2

Zastosowane w badaniach wskaźniki form przemocy domowej

Formy przemocy domowej	Wskaźniki zastosowane w kwestionariuszu (dobre na etapie operacjonalizacji albo dobre w badaniu)
Przemoc psychiczna	<ul style="list-style-type: none"> – krzywdzące krytykowanie, poniżanie, – uporczywe naigrywanie się, przykre wyśmiewanie, ośmieszanie w oczach innych, – obwinianie za choćby drobne porażki, niepowodzenia, wielokrotne zrzucanie winy za własne błędy, – używanie wyzwisk, wulgarnych określeń wobec ofiary;
Przemoc fizyczna	<ul style="list-style-type: none"> – uderzenia albo kilka uderzeń dłonią i/lub kopniaki itp., – bicie jakimś narzędziem niepozostawiające wyraźnych, trwałych śladów na ciele, – pobicie pozostawiające wyraźne sińce lub rany;
Zaniedbania	<ul style="list-style-type: none"> – nieuzasadnione pozbawienie/ograniczenie jedzenia, picia, snu, – lekceważenie złego samopoczucia/stanu zdrowia lub zaniechanie opieki w chorobie, – niezapewnienie koniecznej pomocy medycznej;
Przemoc ekonomiczna	<ul style="list-style-type: none"> – nadmierne, uporczywe kontrolowanie wydatków, – odmowa zapłacenia/łożenia na możliwe do zaspokojenia potrzeby, – odbieranie pieniędzy/zmuszanie do oddawania pieniędzy;
Przemoc seksualna	<ul style="list-style-type: none"> – nieprzyjemne, niesmaczne uwagi seksualne wobec ofiary, – „obmacywanie”, dotykane miejsc na ciele, których ona/on nie powinna/nie powinien tak dotykać, – seksualne wykorzystanie – niewłaściwe, nieakceptowane zachowania seksualne wobec ofiary.

Źródło: Opracowanie własne.

Zmieniające się wymogi etyczne dotyczące prowadzenia badań z udziałem ludzi

Zagadnienia etyczne w badaniach naukowych z udziałem ludzi są w ostatnich latach w Polsce coraz częściej podnoszone. O ile zwykle nie powoduje to kontrowersji w przypadkach badań medycznych czy psychologicznych, w których uczestnicy realizowanych projektów najczęściej otrzymują status pacjenta, któremu odpowiadają określone regulacje (w tym prawne) oraz procedury, stosowane już właściwie automatycznie, o tyle nieco inaczej rzecz się ma w przypadku nauk społecznych takich jak socjologia. Kwestie etyczne dotyczące uczestnictwa w badaniach socjologicznych (badania ankietowe, obserwacje, wywiady) są ujmowane w rozmaitych dokumentach o różnym statusie prawnym. Kwestie danych osobowych oraz tzw. danych wrażliwych reguluje ustawa o ochronie danych osobowych (Ustawa, 2018), do tego poszczególne instytucje badawcze tworzą swoje własne zestawy dyspozycji etycznych w postępowaniach badawczych, czego przykładem jest pierwszy zaistniały w polskich naukach socjologicznych *Kodeks postępowania w dziedzinie badań rynkowych i społecznych* Sekcji Badań Opinii Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Kodeks ten jest przykładem (przygotowanym na zlecenie PTS i opublikowanym w 1994 r.) *International code of marketing and social research practice* – dokumentu uchwalonego w 1992 r. przez Europejskie Stowarzyszenie Badań Opinii i Rynku i Międzynarodową Izbę Handlu (Sozański, 1999). Dokumentów ustanawiających standardy etyczne prowadzenia badań społecznych jest więcej, wymienić można tu: *Międzynarodowy kodeks badań rynku i opinii, badań społecznych oraz analityki danych ICC/ESOMAR* (2016), *Kodeks etyki socjologa* (2012) Polskiego Towarzystwa Socjologicznego czy *Kodeks etyki pracownika naukowego PAN* (2020). Zestaw wymogów dotyczących kwestii etycznych dla wnioskujących o granty badawcze opracowało także Narodowe Centrum Nauki (Karoński, 2016).

Prób zunifikowania oraz skodyfikowania etycznych aspektów postępowania badawczego w naukach społecznych podczas badań z udziałem ludzi podejmuje się w ostatnich latach coraz więcej. Tworzone dokumenty często odwołują się do rozwiązań istniejących już i szeroko stosowanych w świecie. Wskazać tu można na: *Ethical principles of psychologists and code of conduct* (2017) American Psychological Association, *Declaration of Helsinki – Ethical principles for medical research involving human subjects* (2013) World Medical Association (*Declaration of Helsinki*, 2013) czy *Konwencję o prawach dziecka* przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r. (Konwencja, 1989).

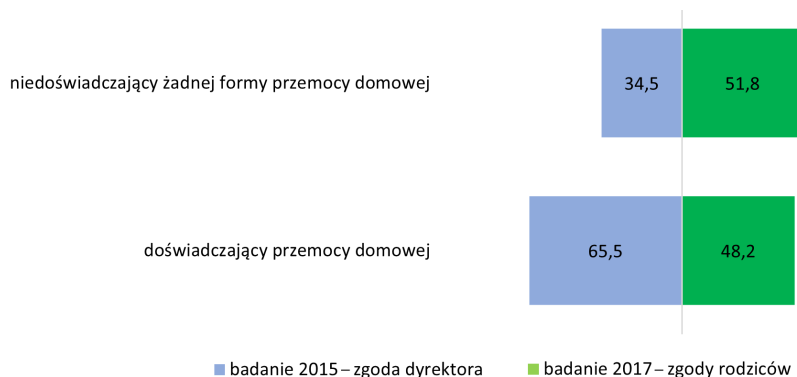
Należy stwierdzić, że mimo tak licznych prób, jak dotąd nie udało się stworzyć w Polsce jednego koherentnego systemu standardów etycznych w postępowaniach badawczych realizowanych przez socjologów. Przy czym chodzi o takie rozwiąza-

nia, które chroniąc prawa uczestników badania, nie będą ograniczały, czy wręcz uniemożliwiały, rozpoznania zjawisk poddawanych oglądowi. Badania przemocy domowej realizowane przy udziale uczniów starszych klas szkół podstawowych oraz szkół średnich stanowią tu dobry przykład dylematów pojawiających przed badaczami.

Badania nad przemocą domową – *casus* zgody na udział dzieci i młodzieży w badaniu

Badania nad przemocą domową wśród dzieci i młodzieży szkolnej gmin Pomorza Zachodniego realizowane są od kilku lat przez autorów niniejszego artykułu. W badaniach prowadzonych w latach 2015 oraz 2017, w których zróżnicowanie kulturowe między uczniami szkół poszczególnych gmin województwa jest niewielkie (jeden język, minimalne zróżnicowanie etniczne i religijne, etc.), przy zastosowaniu jednolitej metodologii wystąpiły znaczące różnice w uzyskanych wynikach. W 2015 r. o uczestnictwie uczniów w badaniu decydował dyrektor szkoły, bez udziału w tej decyzji rodziców (opiekunów prawnych) uczniów. Decyzja dyrektora poprzedzona była szczegółowym omówieniem z badaczami problematyki oraz procedury gromadzenia materiału empirycznego. Szczególną uwagę skupiono na minimalizacji możliwości wystąpienia tzw. wtórnej wiktyimizacji (Bieńkowska, 2008, ss. 65–74), zjawiska charakterystycznego dla tak wrażliwej problematyki, jaką jest doświadczanie przemocy domowej. Przyjęte rozwiązanie traktowane było jako w pełni uzasadnione w sytuacjach, w których problematyka badawcza dotyczy zjawisk, w których zgoda rodziców może ograniczać spektrum ich oglądu. Przemoc domowa należy właśnie do takich zjawisk. W 2017 r. natomiast pojawił się wymóg, przed którym stanęli dyrektorzy szkół – a tym samym również badacze – by uczestnictwo uczniów w badaniu (niezależnie od problematyki badawczej) warunkowane było uzyskaniem pisemnych zgód od ich rodziców (opiekunów prawnych). Równocześnie w tej sytuacji oprócz uczniów, którzy nie przystąpili do odpowiadania na pytania kwestionariusza, przegrali udział w badaniu lub oddali niewypełnione kwestionariusze (sytuacje tego typu w badaniach nad problematyką przemocy domowej występują na względnie stałym poziomie, nieprzekraczającym kilku procent), wystąpiła kategoria uczniów, których rodzice nie wyrazili zgody na ich udział w badaniu.

Wyniki dotyczące skali doświadczania przemocy domowej w obu badaniach okazały się wyraźnie różne. Zostało to zaprezentowane na trzech poniższych wykresach.

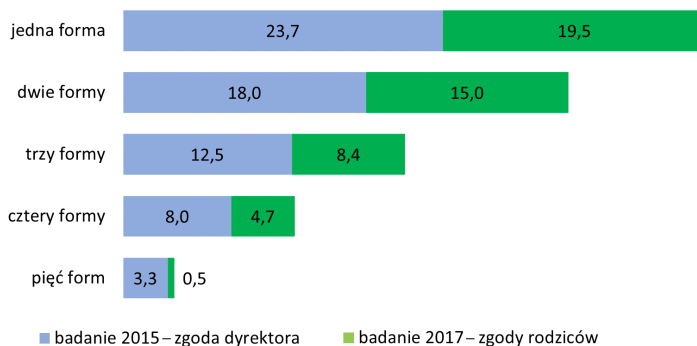
Rysunek 1. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów przemocy domowej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w badaniach w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych).

Adnotacja: Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. Standaryzowana wartość statystyki Z w teście U Manna-Whiteya dla prób niezależnych wynosi -5,640, istotność asymptotyczna (test dwustronny) $p < 0,001$, pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji doświadczających przemocy domowej w obydwu badaniach z prawdopodobieństwem wyższym niż 99,9%.

Źródło: Badania własne.

Porównanie wyników obu badań pokazuje mniejsze udziały deklaracji doświadczania przemocy domowej przez uczniów w roku 2017, kiedy konieczne były zgody rodziców (opiekunów prawnych), niż było to w badaniu z 2015 r., gdy wystarczyła sama tylko zgoda dyrektora szkoły. Różnica wynosi tu ponad 17 p.p.

Głębsza analiza pozwala dostrzec także odmienności w aspekcie skali doświadczania przemocy domowej, wyrażającej się liczbą jej form doświadczanych przez ofiary (przemoc psychiczna, fizyczna, ekonomiczna, seksualna oraz zaniedbania). W literaturze przedmiotu, sytuację taką określa się mianem *cooccurrence* (Chan, Chen, 2022, ss. 79–90). Zarówno wśród deklarujących doświadczanie jednej formy przemocy, jak i wśród deklarujących doświadczanie większej ich liczby, po wprowadzeniu do procedury konieczności uzyskania zgody rodziców (opiekunów prawnych) zarejestrowany został niższy udział deklaracji respondentów.

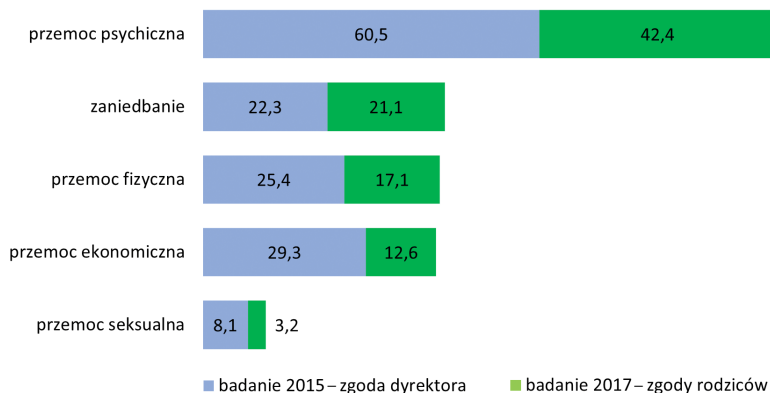
Rysunek 2. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów kilku form przemocy domowej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w badaniach w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych).

Adnotacja: Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. Standaryzowana wartość statystyki Z w teście U Manna-Whitneya dla prób niezależnych wynosi -5,818, istotność asymptotyczna (test dwustronny) $p < 0,001$, pozwala odrzucić H_0 o braku różnic rozkładów analizowanej zmiennej w badanych zbiorowościach z prawdopodobieństwem wyższym niż 99,9%. Przy szczegółowej analizie proporcji doświadczających jednej formy przemocy domowej wartość Z wyniosła 1,640, istotność testu jednostronnego $p = 0,051$, istotność testu dwustronnego $p = 0,101$ nie daje podstaw do odrzucenia H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach. Przy analizie proporcji doświadczających dwu form przemocy domowej wartość Z wyniosła 1,264, istotność testu jednostronnego $p = 0,103$, istotność testu dwustronnego $p = 0,206$ nie daje podstaw do odrzucenia H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach. Przy analizie proporcji doświadczających trzech form przemocy domowej wartość Z wyniosła 2,048, istotność testu jednostronnego $p = 0,020$, istotność testu dwustronnego $p = 0,041$ pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach z prawdopodobieństwem odpowiednio 95,9% oraz 98%. Przy analizie proporcji doświadczających czterech form przemocy domowej wartość Z wyniosła 2,031, istotność testu jednostronnego $p = 0,021$, istotność testu dwustronnego $p = 0,042$ pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach z prawdopodobieństwem odpowiednio 95,8% oraz 97,9%. Przy analizie proporcji doświadczających pięciu form przemocy domowej wartość Z wyniosła 2,926, testu jednostronnego $p = 0,002$, istotność testu dwustronnego $p = 0,003$ pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach z prawdopodobieństwem odpowiednio 99,8% oraz 99,7%.

Źródło: Badania własne.

W zakresie doświadczania poszczególnych form przemocy domowej również odnotowany został niższy udział deklaracji. Wśród doświadczających przemocy

psychicznej udziały są niższe o ponad jedną trzecią (23 p.p.), wśród deklarujących doświadczanie przemocy ekonomicznej było to mniej o 16,1 p.p., natomiast doświadczanie zaniedbań zadeklarowało w 2017 r. o 1,2 p.p. mniej uczniów w porównaniu z badaniem z roku 2015.

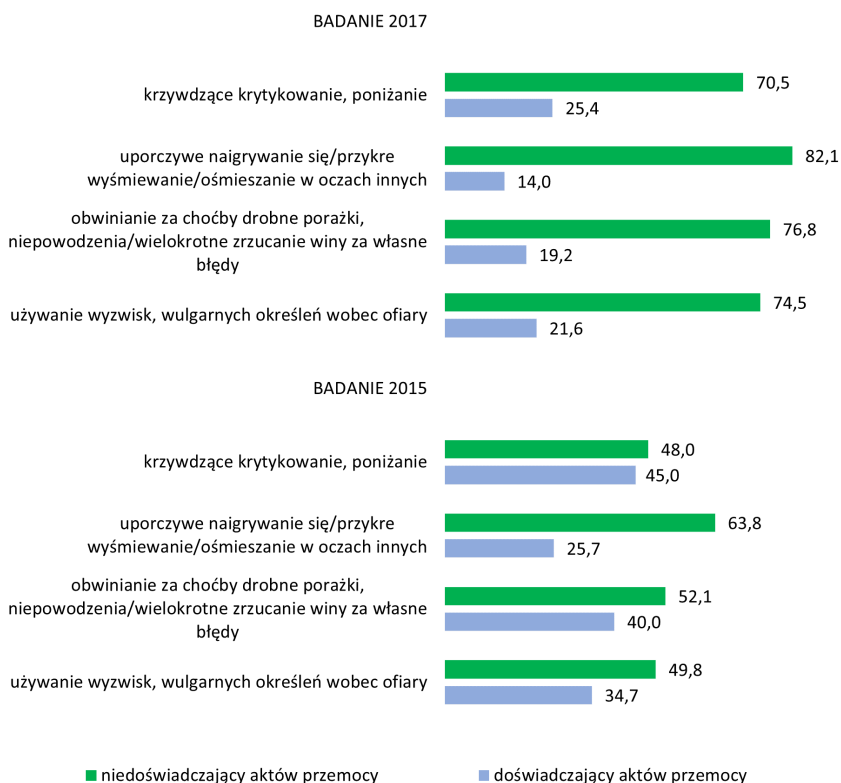
Rysunek 3. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów poszczególnych form przemocy domowej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych).

Adnotacja: Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. W teście proporcji doświadczających przemocy psychicznej dla prób niezależnych, wartość Z wyniosła 5,807, istotność testu jednostronnego $p < 0,001$, istotność testu dwustronnego $p < 0,001$ pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach oraz twierdzić z prawdopodobieństwem większym niż 99,9%, że udział doświadczających tej formy przemocy w zbiorowości badanej w roku 2015 jest istotnie wyższy. W teście proporcji doświadczających zaniedbań dla prób niezależnych, wartość Z wyniosła 0,496, istotność testu jednostronnego $p = 0,310$, istotność testu dwustronnego $p = 0,620$ nie daje podstaw do odrzucenia H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach, a tym samym także przyjąć, że udziały doświadczających tej formy przemocy w obydwu zbiorowościach nie różnią się istotnie. W teście proporcji doświadczających przemocy fizycznej dla prób niezależnych, wartość Z wyniosła 3,172, istotność testu jednostronnego $p < 0,001$, istotność testu dwustronnego $p = 0,002$ pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach oraz twierdzić z prawdopodobieństwem 99,8%, że udział doświadczających tej formy przemocy w zbiorowości badanej w roku 2015 jest istotnie wyższy. W teście proporcji doświadczających przemocy ekonomicznej dla prób niezależnych, wartość Z wyniosła 6,242, istotność testu jednostronnego $p < 0,001$, istotność testu dwustronnego $p < 0,001$ pozwala odrzucić H_0 o równości proporcji w obydwu badaniach oraz twierdzić z praw-

dopodobięństwem większym niż 99,9%, że udział doświadczających tej formy przemocy w zbiorowości badanej w roku 2015 jest istotnie wyższy.

Źródło: Badania własne.

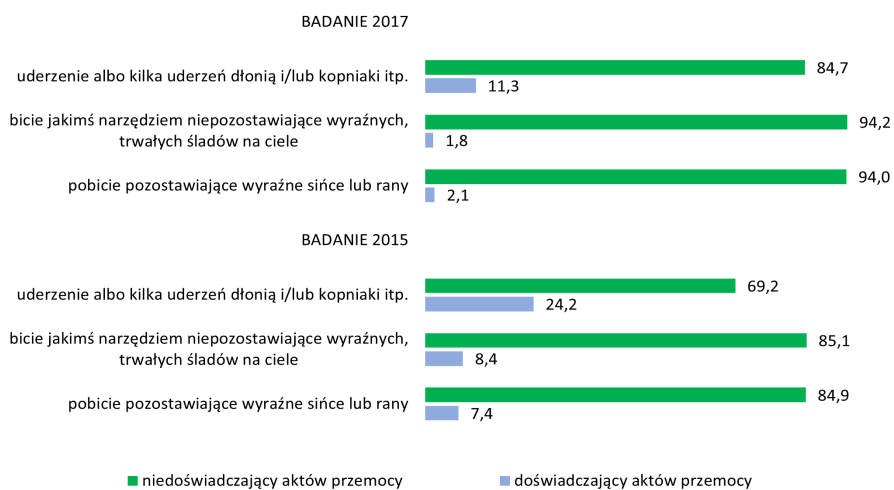
Schodząc na jeszcze niższy poziom analizy zgromadzonego materiału empirycznego, dostrzec można przewagę udziałów deklaracji niedoświadczania przyjętych w badaniu zachowań, stanowiących akty przemocy domowej w badaniu z 2017 r. w porównaniu z badaniem z roku 2015. Sytuację tę ilustrują dane zamieszczone w poniższych pięciu wykresach.

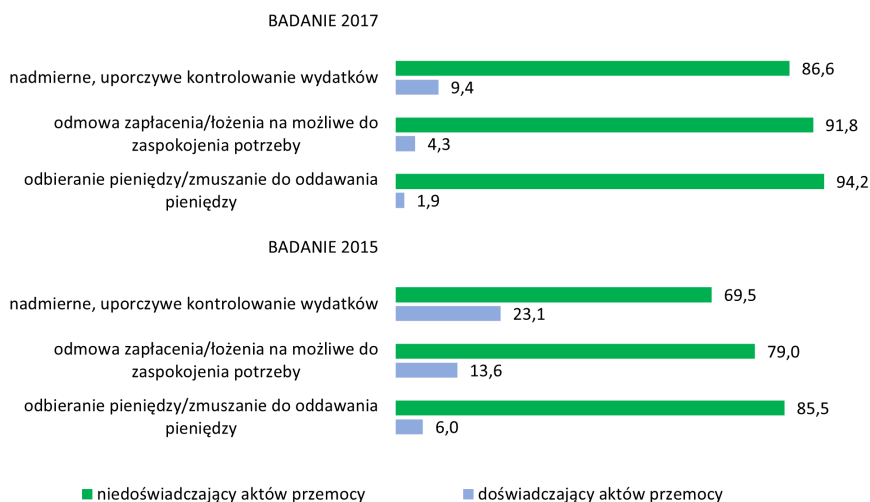
Rysunek 4. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów aktów przemocy psychicznej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych).

Adnotacja: Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%.

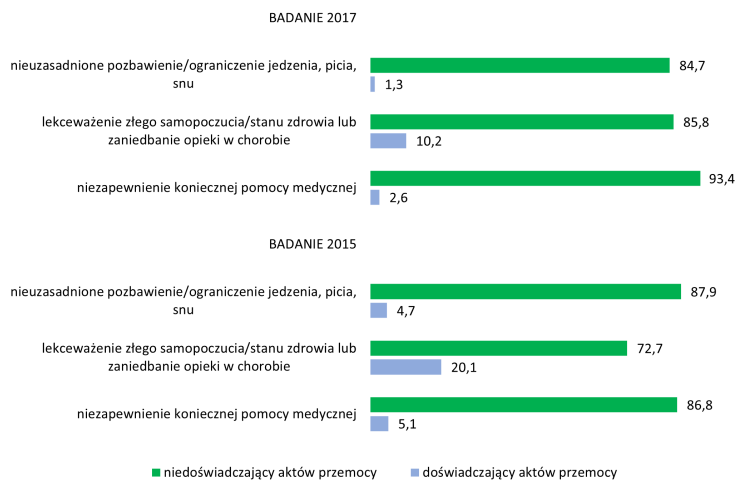
Źródło: Badania własne.

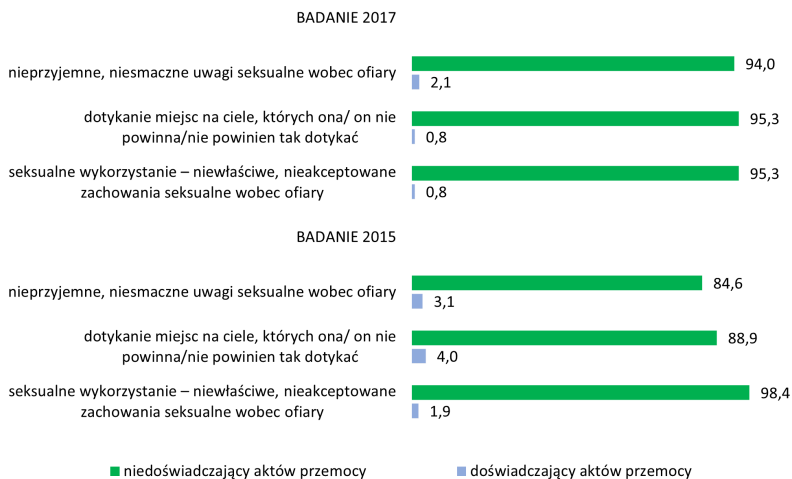
Rysunek 5. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów aktów przemocy fizycznej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w badaniach w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych). *Adnotacja:* Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. *Źródło:* Badania własne.

Rysunek 6. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów aktów przemocy ekonomicznej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych). *Adnotacja:* Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. *Źródło:* Badania własne.

Rysunek 7. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów aktów zaniedbań uzyskanych w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych). *Adnotacja:* Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. *Źródło:* Badania własne.

Rysunek 8. Rozkłady deklaracji związanych z doświadczaniem przez uczniów aktów przemocy seksualnej uzyskane w badaniach w 2015 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda dyrektora szkoły) oraz w 2017 r. (o uczestnictwie decydowała zgoda rodziców/opiekunów prawnych). *Adnotacja:* Dane wyrażone w %; n badanie 2017 = 380 = 100%; n badanie 2015 = 779 = 100%. *Źródło:* Badanie własne.

Największe różnice udziałów deklaracji niedoświadczania poszczególnych aktów przemocy domowej między obydwoma analizowanymi badaniami zauważyć można w wymiarze przemocy psychicznej, gdzie udziały deklaracji niedoświadczania w badaniu z 2017 r. są wyższe co najmniej o kilkanaście punktów procentowych od badania z 2015 r.: *uporczywe naigrywanie się, przykre wyśmiewanie, ośmieszanie w oczach innych* – różnica 18,3 p.p.; *krzywdzące krytykowanie, poniżanie* – różnica 22,5 p.p.; *obwinianie za choćby drobne porażki, niepowodzenia, wielokrotne zrzucanie winy za własne błędy* – różnica 24,7 p.p.; *używanie wyzwisk, wulgarnych określeń wobec ofiary* – różnica 24,7 p.p.

Nieco mniejszą skalę różnic między obydwoma badaniami ujawniają dane obrazujące doświadczanie aktów przemocy fizycznej oraz przemocy ekonomicznej. W badaniu z 2017 r. różnice udziałów niedoświadczających wymienianych aktów zawarły się w przedziale od 8,7 p.p. – *odbieranie pieniędzy, zmuszanie do oddawania pieniędzy* (przemoc ekonomiczna) – do 17,1 p.p. – *nadmierne, uporczywe kontrolowanie wydatków* (przemoc ekonomiczna).

W przypadku zaniedbań oraz przemocy seksualnej wystąpiło po jednym rodzaju zachowań stanowiących akty przemocy, w których w 2017 r. udziały deklarujących niedoświadczanie ich są mniejsze w porównaniu z rokiem 2015. Mowa tu o *nieuzasadnionym pozbawieniu/ograniczeniu jedzenia, picia, snu* (zaniedbania) – mniej o 3,2 p.p. oraz o *seksualnym wykorzystaniu – niewłaściwych, nieakceptowanych zachowaniach seksualnych wobec ofiary* (przemoc seksualna) – mniej o 3,1 p.p.

Chociaż nie można powiedzieć, że zaobserwowane różnice jednoznacznie wynikają z faktu, iż jedno badanie było realizowane w sytuacji, gdy dla uczestnictwa uczniów w badaniu wystarczała zgoda dyrektora szkoły, a drugie w sytuacji, gdy zgody takiej udzielić musieli rodzice (opiekunowie prawni) uczniów, to jednak wielkość tych różnic rodzi istotne wątpliwości związane z tym czynnikiem. O ile bowiem w przypadku badania, w którym decydował dyrektor szkoły, niemożliwe było arbitralne ograniczenie udziału uczniów w badaniu, o tyle w przypadku badania, w którym decydująca była zgoda rodziców, takie ograniczenie wydaje się prawdopodobne. To w jakimś stopniu może wyjaśniać odmienności uzyskanych wyników i może stanowić przedmiot odrębnych badań. Gdyby, dla przykładu, we współpracy z gminnymi Zespołami Interdyscyplinarnymi ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie* przeprowadzić anonimowe badanie w rodzinach z problemem przemocy domowej, objętych procedurą „Niebieskiej Karty” (Rozporządzenie, 2011), o ile członkowie tych rodzin zgodziliby się na udział ich dzieci w różnego rodzaju badaniach (w tym w badaniach nad przemocą domową),

* Zgodnie z ustawą z 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw każda gmina zobowiązana jest do stworzenia Zespołu Interdyscyplinarnego ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie (Ustawa, 2010).

to udział respondentów deklarujących brak zgody na uczestnictwo ich dzieci w takich badaniach stanowiłby wskaźnik zakresu „niedostępności badawczej”. Tym samym stanowiłby on miarę niedoszacowania społecznej skali badanego zjawiska.

Wnioski

Zmieniająca się rzeczywistość społeczna oraz warunki prowadzenia badań naukowych pozwalają stawiać pytania o zakres wpływu, jaki na uzyskiwane wyniki ma zaostrezenie wymogów związanych z etycznym wymiarem empirycznego aspektu nauki, np. uczestnictwa w badaniach osób nieletnich, zależnych czy rozpoznawania szczególnych problemów społecznych, takich jak: przemoc domowa, zjawiska związane z uzależnieniami, dewiacje oraz patologie społeczne itp. (Jarosz, 1975, s. 7). Podobnie jest w przypadku stosowania niektórych technik badawczych, przy zastosowaniu których uczestnik badania nie posiada wiedzy o przebiegu procedury badawczej (m.in. obserwacja niejawna, np. z wykorzystaniem lustra weneckiego czy ukrytej kamery).

W związku ze specyfiką warsztatu badawczego poszczególnych dyscyplin naukowych konieczność dokonywania rozstrzygnięć dotyczących etycznego wymiaru relacji badacz–uczestnik badania zwykle realizowana jest na poziomie intersubiektywnym poprzez pracę gremium specjalistów tworzących komisję etyki badań naukowych. Przykładowo Komisja Etyki Badań Społecznych (10.10.2023) Instytutu Socjologii Uniwersytetu Szczecińskiego rozpatrując wnioski dotyczące poszczególnych projektów badawczych, bierze pod uwagę następujące aspekty planowanego przedsięwzięcia:

1. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział osób poniżej 18. roku życia?
2. Czy w planowanym badaniu planuje się udział osób z niepełnosprawnością intelektualną?
3. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział uczniów, studentów w trakcie zajęć, więźniów w miejscu osadzenia lub żołnierzy, policjantów w miejscu pracy?
4. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział osób wyrażających zgodę na udział w badaniu przy braku wiedzy o jego rzeczywistych celach (na podstawie instrukcji maskujących lub przy braku informacji o tym, że są uczestnikami badania, np. w eksperymentach naturalnych)?
5. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział osób chorych terminalnie?
6. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział członków rodzin osób terminalnie lub przewlekłe chorych?
7. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział osób będących ofiarami katastrof, traum wojennych itp.?
8. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział osób będących ofiarami przemocy?

9. Czy w planowanym badaniu zakłada się udział osób będących sprawcami przemocy?
10. Czy planowanych badaniach zakładana jest aktywna interwencja socjotechniczna lub psychotechniczna, zorientowana na zmianę zachowania człowieka?
11. Czy planowane badania dotyczą problemów budzących kontrowersje (np. aborcja, kara śmierci, przekonania religijne lub postawy wobec mniejszości)?
12. Jakie środki zabezpieczające przed naruszeniem standardów etycznych zastosowano w koncepcji badawczej?
13. Jaka jest treść informacji dla uczestnika badania stosowana w procedurze badawczej, np. informacja o badaniu na początku kwestionariusza?
14. W jaki sposób będą zabezpieczone dane osobowe uczestników badań?
15. Jak sformułowane są informacje na temat szczególnych elementów procedury badawczej, takich jak: manipulacja eksperymentalna, zagrażające bodźce (mogące wywoływać zagrożenie, silne emocje lub w inny sposób może być obciążające), bodźce podprogowe, ukrycie celu / maskujący charakter instrukcji, procedura odkłamania (informacje podawane uczestnikom po zakończeniu badania o tym, co rzeczywiście działo się podczas badania), procedura odreagowania, inne procedury lub działania mogące budzić wątpliwości natury etycznej.

Mimo braku obiektywnych czynników pozwalających rozstrzygać kwestie etyczne badań naukowych zaangażowanie Komisji pozwala osiągnąć wyższy, niż tylko subiektywna opinia autora projektu, intersubiektywny walor oglądu stosowanych rozwiązań (Such, 1996), ogniskujący w sobie opinie ekspertów-badaczy zaangażowanych w prace Komisji. Nie jest to sytuacja doskonała, ale pozwalająca osiągnąć zadowalające efekty w kontekście zgodności celów naukowych badania z wymaganiami standardów etycznych.

Bibliografia

- Armour, C., Sleath, E. (2014). Assessing the co-occurrence of intimate partner violence domains across the life-course: Relating typologies to mental health [Ocena współwystępowania obszarów przemocy ze strony partnera na przestrzeni całego życia: Powiązanie typologii ze zdrowiem psychicznym]. *European Journal of Psychotraumatology*, 5. DOI: 10.3402/ejpt.v5.24620.
- Bandosz, P., Zagożdżon, P. (2021). *Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem – The PolSenior 2*. Pobrane z: <https://polsenior2.mug.edu.pl/>.

- Bieńkowska, E. (2008). Zjawisko wiktyimizacji wtórnej: Pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych). *Archiwum Kryminologii*, 29–30, 65–74. DOI: 10.7420/AK2007-2008E.
- Błądowski, P., Grodzicki, T., Mossakowska, M., Zdrojewski, T. (red.). (2021). *Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*. Gdańsk: Gdański Uniwersytet Medyczny.
- Brownell, P. (2015). Neglect, abuse and violence against older women: Definitions and research frameworks [Zaniedbanie, molestowanie i przemoc wobec starszych kobiet: Definicje i ramy badawcze]. *South Eastern European Journal of Public Health*, 1, 1–12. DOI: 10.4119/seejph-1774.
- Brownell, P. (2016). A reflection on gender issues in elder abuse research: Brazil and Portugal [Refleksja na temat kwestii płci w badaniach nad przemocą wobec osób starszych: Brazylia i Portugalia]. *Ciência & Saúde Coletiva*, 21, 3323–3330. DOI: 10.1590/1413-812320152111.23142016.
- Chan, K. L., Chen, Q., Chen, M. (2021). Prevalence and correlates of the co-occurrence of family violence: A meta-analysis on family polyvictimization [Częstość występowania i korelaty współwystępowania przemocy w rodzinie: Metaanaliza poliwiktyimizacji rodziny]. *Trauma, Violence & Abuse*, 22(2), 289–305. DOI: 10.1177/1524838019841601.
- Chane, S., Adamek, M. (2015). Factors contributing to elder abuse in Ethiopia [Czynniki przemocy wobec osób starszych w Etiopii]. *The Journal of Adult Protection*, 17, 99–110. DOI: 10.1108/JAP-07-2014-0026.
- Chen, M., Chan, K. L. (2022). Elder abuse and neglect in China: Prevalence, co-occurrence, and intergenerational risk factors [Przemoc i zaniedbanie osób starszych w Chinach: Częstość występowania, współwystępowanie i międzypokoleniowe czynniki ryzyka]. *Journal of Interpersonal Violence*, 37, 11–12. DOI: 10.1177/0886260520985501.
- Declaration of Helsinki – Ethical principles for medical research involving human subjects (2013) [Deklaracja Helsińska – Zasady etyczne badań medycznych z udziałem ludzi]. Pobrane z: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects>.
- Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie: Przemoc w rodzinie z perspektywy dorosłej populacji Polski* (2011). Pobrane z: https://archiwum.mrips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Przemoc%20w%20rodzinie/dane%20statystyczne/1%20RAPORT_POLACY_PRZEMOC_W_RODZINIE_FIN.pdf.
- Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn: Część I – raport z badań ogólnopolskich* (2010). Pobrane z: https://archiwum.mrips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1-2010_%20Raport-ogolnopolski_K-M_01-03-11.pdf.

- Dutton, M. A., Goodman, L. A., Bennett, L. (1999). Court-involved battered women's responses to violence: The role of psychological, physical, and sexual abuse [Sądowe reakcje kobiet maltretowanych na przemoc: Rola przemocy psychicznej, fizycznej i seksualnej]. *Violence and Victims, 14(1)*, 89–104. DOI: 10.1891/0886-6708.14.1.89.
- Ethical principles of psychologists and code of conduct [Zasady etyczne psychologów i kodeks postępowania]* (2017). Pobrane z: <https://www.apa.org/ethics/code>.
- Flury, M., Nyberg, E., Riecher-Rössler, A. (2010). Domestic violence against women: Definitions, epidemiology, risk factors and consequences [Przemoc domowa wobec kobiet: Definicje, epidemiologia, czynniki ryzyka i konsekwencje]. *Swiss Medical Weekly, 140*, w13099. DOI: 10.4414/smw.2010.13099.
- Gender Statistics – violence against women [Statystyki dotyczące płci – przemoc wobec kobiet]* (2016). Department of Economic and Social Affairs Statistics. Pobrane z: <https://unstats.un.org/unsd/gender/vaw/>.
- Global status report on violence prevention 2014 [Globalny raport o stanie zapobiegania przemocy 2014]* (2014). Geneva: World Health Organization.
- Grunfeld, A. F., Larsson, D. M., Mackay, K., Hotch, D. (1996). Domestic violence against elderly women [Przemoc domowa wobec starszych kobiet]. *Canadian Family Physician, 42*, 1485–1493.
- Gumowska, I. (2017). Skala i struktura przemocy w rodzinie. W: Ł. Wirkus, P. Kozłowski (red.), *Przemoc w rodzinie: Ujęcie interdyscyplinarne* (ss. 161–181). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Halicka, M. (2014). Przemoc wobec osób starszych w rodzinie i instytucjach opiekuńczych. W: P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się: Przeciwdziałanie barierom* (ss. 91–110). Łódź: Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego.
- Halicka, M., Halicki, J., Ślusarczyk, P. (2012). Przemoc w stosunku do osób starszych. W: M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce* (ss. 495–509). Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne.
- Human rights of older persons: Summary of the report of the secretary-general to the general assembly [Prawa człowieka osób starszych: Podsumowanie raportu Sekretarza Generalnego Zgromadzenia Ogólnego]* (2010). Report A/66/173. Pobrane z: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/SForum/SForum2014/A.66.173_en.pdf.
- ICC/ESOMAR: Międzynarodowy kodeks badań rynku i opinii, badań społecznych oraz analityki danych* (2016). Pobrane z: http://www.ofbor.pl/public/File/Miedzynarodowy_Kodeks_Badan_Rynku_i_Badan_Spolecznych.pdf.

- Jarosz, M. (1975). *Psychologia i psychopatologia życia codziennego*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Jewkes, R., Levin, J., Penn-Kekana, L. (2002). Risk factors for domestic violence: Findings from a South African cross-sectional study [Czynniki ryzyka przemocy domowej: Wnioski z badania przekrojowego w Republice Południowej Afryki]. *Social Science & Medicine*, 55(9), 1603–1617. DOI: 10.1016/S0277-9536(01)00294-5.
- Karoński, M. (2016). Zalecenia rady Narodowego Centrum Nauki dotyczące badań z udziałem ludzi. Warszawa: Narodowe Centrum Nauki. Pobrane z: https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/2016_zalecenia_Rady_NCN_dot_etyki_badan.pdf.
- Kodeks etyki pracownika naukowego (2020). Pobrane z: https://instytucja.pan.pl/images/2020/kodeks/Kodeks_Etyki_Pracownika_Naukowego_Wydanie_III_na_stron%C4%99.pdf.
- Kodeks etyki socjologa (2012). Warszawa: Polskie Towarzystwo Socjologiczne. Pobrane z: <https://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf>.
- Komisja Etyki Badań Społecznych. Pobrane 10.10.2023 z: <https://soc.usz.edu.pl/badania-naukowe/komisja-etyki-badan-spolecznych/>.
- Konwencja o prawach dziecka (1989). Dz.U.1991.120.526. Pobrane z: <https://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka/>.
- Korzeniowski, K. (2009). *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych: Część II: Raport z badania profesjonalistów*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Psychologii.
- Korzeniowski, K., Radkiewicz, P. (2015). *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych: Raport z badania ogólnopolskiego 2015 r. oraz badania porównawczego z lat 2009–2015*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Psychologii.
- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., Zwi, A. B. (2002). World report on violence and health [Światowy raport o przemocy i zdrowiu]. *Lancet*, 360, 1083–1088. DOI: 10.1016/S0140-6736(02)11133-0.
- Marshall, L. L. (1992a). Development of the severity of violence against women scales [Rozwój skali nasilenia przemocy wobec kobiet]. *Journal of Family Violence*, 7(2), 103–121. DOI: 10.1007/BF00978700.
- Marshall, L. L. (1992b). The severity of violence against men scales [Skala nasilenia przemocy wobec mężczyzn]. *Journal of Family Violence*, 7(3), 189–203. DOI: 10.1007/BF00979027.
- Mitchell, L. (2011). *Domestic violence in Australia: An overview of the issues (Australia)* [Przemoc domowa w Australii: Przegląd zagadnień]. Pobrane z: https://www.aph.gov.au/about_parliament/parliamentary_departments/parliamentary_library/pubs/bn/2011-2012/dvaustralia.

- Mossakowska, M., Więcek, A., Błędowski, P. (red.). (2012). *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*. Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne.
- Pickering, C. E., Yefimova, M., Maxwell, C. (2019). Co-occurrence of abuse and neglect as reported by dementia family caregivers [Współwystępowanie przemocy i zaniedbania według relacji opiekunów rodzinnych osób chorych na demencję]. *Innovation in Aging*, 3(1), S544–S544. DOI: 10.1093/geroni/igz038.2002.
- Podnieks, E., Anetzberger, G., Wilson, S., Teaster, P., Wangmo, T. (2010). Worldview environmental scan on elder abuse [Światowy przegląd środowiska przemocy wobec osób starszych]. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 22, 164–179. DOI: 10.1080/08946560903445974.
- Przemoc i konflikty w domu: Komunikat z badań* (2005). Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej. Pobrane z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_027_05.PDF.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011. w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (2011). Dz. U. Nr 209, poz. 1245.
- Sozański, T. (1999). *Etyka badań socjologicznych*. Pobrane z: <https://home.cyf-kr.edu.pl/~usozans/kodeks.pdf>.
- Such, J. (1996). O rodzajach wiedzy. *Człowiek i Społeczeństwo*, 2, 5–19.
- Syukriani, Y., Noviandhari, A., Arisanti, N., Setiawati, E. P., Rusmil, V. K., Dhamayanti, M., Sekarwana, N. (2022). Cross-sectional survey of underreported violence experienced by adolescents: A study from Indonesia [Przekrojowe badanie niezgłaszanej przemocy doświadczanej przez młodzież: Badanie przeprowadzone w Indonezji]. *BMC Public Health*, 22(1), 50. DOI: 10.1186/s12889-021-12427-8.
- Śniegulska, A. (2016). Violence against women and elderly people in a family environment [Przemoc wobec kobiet i osób starszych w środowisku rodzinnym]. *Journal of Modern Science*, 31(4), 101–124.
- Terelak, A., Kołodziejczak, S., Balsa, M. (2019). Scale and forms of domestic violence against schoolchildren in rural, rural-urban and urban areas [Skala i formy przemocy domowej wobec młodzieży szkolnej na terenach wiejskich, miejsko-wiejskich oraz miejskich]. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 26(4), 572–578. DOI: 10.26444/aaem/103871.
- Tittlová, M. (2018). Neglect of seniors as a form of domestic violence [Zaniedbanie osób starszych jako forma przemocy domowej]. *CBU International Conference on Innovations in Science and Education*, 6, 810–815. DOI: 10.12955/cbup.v6.1253.
- Tobiasz-Adamczyk, B. (2010). Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych na przemoc. W: D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska (red.), *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych: Poradnik*

- dla pracowników pierwszego kontaktu* (ss. 33–67). Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. *o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (2010). Dz. U. Nr 125, poz. 842.
- Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. *o ochronie danych osobowych* (2018). Dz. U. 2018 poz. 1000.
- WHO multi-country study on women's health and domestic violence against women: Summary report of initial results on prevalence, health outcomes and women's responses [Wielonarodowe badanie WHO na temat zdrowia kobiet i przemocy domowej wobec kobiet: Raport podsumowujący wstępne wyniki dotyczące rozpowszechnienia, wyników zdrowotnych i reakcji kobiet] (2005). Geneva: World Health Organization. Pobrane z: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43310>.
- Williams, J. L., Davis, M., Acierno, R. (2017). Global prevalence of elder abuse in the community [Globalne rozpowszechnienie przemocy wobec osób starszych w społeczeństwie]. W: X. Dong (red.), *Elder abuse: Research, practice and policy* (ss. 45–65). New York: Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-47504-2_2.
- Wiśniewski, A., Kędziora-Kornatowska, K., Ślusarz, R., Filipowska, K. (2020). Prevalence and associated factors of elder psychological abuse- a cross-sectional screening study, based on a hospitalized community from Poland [Częstość występowania i czynniki towarzyszące przemocy psychicznej wobec osób starszych – przekrojowe badanie przesiewowe na grupie hospitalizowanej społeczności z Polski]. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 90, 104–152. DOI: 10.1016/j.archger.2020.104152.